

GEÇİŞ EKONOMİLERİ'NDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE KALKINMA POTANSİYELİ

Hacı Ahmet KARADAŞ¹
Şerife Merve KOŞAROĞLU²

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra merkezi planlı ekonomiler piyasa ekonomisi sürecine geçiş sağlanmış, soğuk savaş döneminin sona ermesiyle küreselleşme süreci hız kazanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler üretimde verimliliğin artmasına ve dünya ticaretinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Geçiş ekonomileri piyasa sistemine uyum sağlamaya çalışmış özellikle Avrupa Birliği'ne dahil olan ülkeler geçiş sürecinde başarılı olmuş ancak diğer ülkeler bu süreçte hedeflenen potansiyeli yakalayamamıştır. Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkelerinin geçiş ekonomisindeki başarıları değerlendirilecek, büyüme ve kalkınma açısından öneriler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Geçiş ekonomileri, Büyüme ve kalkınma, Dış ticaret

1 Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi, Matematik Bölümü

2 Cumhuriyet Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Bankacılık Finans Bölümü

EVOLUTION OF FOREIGN TRADE OF TRANSITION ECONOMIES AND DEVELOPMENT POTENTIAL

Abstract

After Soviet Union collapsed, the process of the transition from planned economics to market economics has started, after the cold war period the process of globalization has speeded up. In addition to these progresses, the developments on computer technology has contributed to increase productivity and advancement on world trade. Transition economies has tried to adjust to market economy. During the transition process especially the countries joined to EU has been successful however the other countries could not reach the projected potential. In this article, the success of the countries Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, and Uzbekistan on transition economies will be evaluated and some recommendations on growth and development will be given.

Key words

Transition economies, Growth and development, Foreign trade

1) Giriş

İktisat bilimi temel olarak malların üretimi, üretilen malların dağıtımı gibi sorunlarla ilgilenir. Bu kapsamında ülkeler benimsedikleri ekonomik sistemlerle farklı uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamaların en yaygın olarak bilinenlerinden biri sosyalizm'dir. Sosyalizm sistemi devleti temel alan prensibe sahiptir. Sosyalizmin karşısında ise batılı ülkeler kökenli liberalizm ve kapitalizm vardır. Özellikle bu ekonomik sistemler iki kutuplu bir dünya oluşmasına neden olmuş sonuçta batılı ülkelerin sistemleri olan kapitaliz egemen hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyalizmden ayrılan ülkeler, devletin birincil olduğu sistemden piyasa mekanizmasına geçtikleri için "geçiş ülkeleri" kavramı kullanılmıştır. Geçiş ülkeleri önemli dönüşüm sürecinden geçmişler ancak her ülke birbirinden farklı hızda dönüşümü sağlamışlardır. Bu ülkelerden başarılı olanlar, bu ülkeler coğrafi olarak Avrupa kıtasına yakın olanlar, GSYİH'sını hızlı bir şekilde artırmış ve batılı gelişmiş ülkelerin standartlarına yükselme göstermişlerdir. Orta Doğu'daki ülkeler ise doğal kaynak zenginliğine rağmen dönüşüm hızı daha yavaş gerçekleşmiştir. Ancak günümüzde piyasa ekonomisine uyum, dünyada artan enerji talebi, küreselleşmeyle birlikte artan dünya ticareti ve ülkeler arasında gelişen ilişkiler sayesinde bu ülkelerde büyümelerini gerçekleştirmektedirler.

Çalışmamızda özellikle Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin artan dünya ticaretine ve piyasa sistemine paralel olarak ihracatlarındaki değişimin büyüme üzerinde yaptığı etkiyi tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla seçilen Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkelerinin ihracat ve büyüme ilişkisini tespit etmek için ekonometrik analiz kullanılarak elde edilen sonuçların değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

2) Geçiş Ekonomisi Kavramı ve Kapsamı

Geçiş ekonomileri terimi iktisat literatürüne 1980'lerin sonundan itibaren girmiştir. 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve iki yıl sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılması ile oluşan bir grup ülkeye iktisat literatüründe yaygın olarak "Geçiş Ekonomileri³" denilmektedir. Siyasi örgütlenme şeklinde değişiklik ve merkezi planlamacı bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçmeye çalışmaları ve bu dönüşümün uzun olmasının kaçınılmazlığı nedeniyle söz konusu adlandırma tercih edilmektedir. (Bal Harun, s.88)

Diğer taraftan 1980 sonrası dünya ekonomisinde gözlenen küreselleşme olgusu, geçiş ekonomileri açısından elverişli bir ekonomik ortamı sağlamıştır. Zira uluslar arası ticaretin serbestleştirilmesi, devletin piyasa etkinliğinin en aza indirilerek kamu sektörünün piyasa

3 Yaklaşık 30 ülke ekonomisinin tanımlandığı bu kavram başlığı altında IMF'nin yapmış olduğu ülkelere sınıflandırma şu şekildedir; (İşcan İsmail Hakkı, s.181)

1- Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği'ndeki Geçiş Ekonomileri

1.A. Merkez ve Doğu Avrupa Ekonomileri (CEE): Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, FYR Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

1.B. Baltık Ekonomileri: Estonya, Letonya ve Litvanya

1.C. Bağımsız Devlet Topluluğu Ekonomileri (CIS): Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

2- Asya'daki Geçiş Ekonomileri: Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam.

2002 yılında Dünya Bankası geçiş ülkeleri içerisinde Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ'ı da eklemiştir. 2009 yılında ise bu gruba en son dâhil edilen ülke Kosova Cumhuriyeti'dir.

içerisindeki hacminin küçültülmesi, uluslar arası para ve sermaye hareketlerine yönelik liberalizasyon politikaları, dünya ekonomisinde gerçekleşen yeni liberal anlayış doğrultusunda oluşturulan uygulamalardır ki bu yönelimler geçiş ülkeleri tarafından da benimsenmiştir. Ancak bu ülkelerdeki serbest piyasa ekonomisi ile ilgili tecrübelerin sınırlı olması, serbest piyasa ekonomine geçiş stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda bu ülkelerin çeşitli uluslar arası kuruluşlardan yardım alma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. (İşcan İsmail Hakkı, s.180)

Bu gruba dahil ülkelerin özellikleri ve yaşadıkları süreçler birbirinden çok farklı da olsa, ortak noktaları merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçmek olduğundan tamamı “geçiş ekonomisi” kavramı içine dahil edilmişlerdir. Genellikle ABD kaynaklı geçiş literatüründe, “geçiş ekonomisi” kavramı, üç büyük hareket etrafında tanımlanmaktadır. Bunlardan birincisi; kontrolden uzaklaşıp serbest piyasa modeline doğru hareket, ikincisi; otoriter sistemden demokratik politik sisteme doğru hareket ve üçüncü olarak da, Amerikan yasal sistemi tarafından kabullenildiği gibi bir fikri mülkiyet hakları kavramına dayalı ekonomik ve politik modellere doğru hareket şeklindedir. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş, ilk olarak 1980’lerin sonunda Balcerowicz öncülüğünde Polonya’da hızlı ve radikal, (shock therapy veya big-bang) Macaristan’da da aşamalı (gradualist) piyasa reformlarıyla başlamıştır. Daha sonra Ocak 1990’da Sofya’da Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi’nin (CMEA veya COMECON) tarihi toplantısında alınan kararla, ticaretin bundan sonra dünya fiyatlarına dayalı güçlü bir parayla yürütülmesi kararı, entegre bir ekonomik birlik olarak Sovyet Bloku’nu sona erdirmiştir. Ağustos 1991’de başarısız bir darbe girişimini takiben eski SSCB yıkılmış ve Ekim 1991’de köklü bir ekonomik reform programı ilan edilmiştir. Böylece 1990 ve 1991 yılları eski SSCB için bir taraftan politik yapı değişikliği olarak demokrasiye yönelme, diğer taraftan da 70 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren bir imparatorluğun yıkılışı ve geçişin başlangıcı olmuştur. (Güler Esra, s.23)

Sözü edilen ülkelerde, dönüşüme uğraması gereken devlet olduğu için devletin ekonomik rolünün ve görevlerinin belirlenmesi gereklidir. Geçiş ülkeleri, bir yandan devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken, diğer yandan ekonomik kurumları piyasa sistemiyle uyumlaştırma çabalarında devlete çok önemli görevler yüklemişlerdir. Geçiş ekonomilerinde öncelikle kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması amacıyla fiyatlar ve tüm ekonomik faaliyetler serbest bırakılmıştır. Dış ticaret ve piyasaların serbest bırakılması ile KİT’lerin özelleştirilerek devletin ekonomik faaliyetten çekilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında etkin bir piyasa mekanizması için özellikle mülkiyet haklarının tanımlandığı hukuki ve kurumsal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. (Koçak Emrah vd., s.3)

3) Geçiş Ülkelerinin Ekonomik Özellikleri

Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi, dağılan SSCB için ekonomik açıdan hayati öneme sahipti. Bu ülkelerde ekonominin yönetimi, merkezi planlama, aşırı bürokratik yapılanma gibi ilkeler altında gerçekleşmişti. Bu bölge için genel kanaat, ülkelerin SSCB döneminde bir hammadde deposu olarak kullanıldığı şeklindedir. Buna karşılık, eski Sovyet ülkelerinde

bölgenin en düşük milli gelire sahip cumhuriyetler arasında bulunması, denklemin trajik boyutunu oluşturmuştur. Çünkü bu ülkeler, zengin hammadde kaynaklarına sahip olma ile ters orantılı olarak, sanayileşme açısından az gelişmiş durumdaydılar. Mevcut işletmeler ise, SSCB'nin genel endüstriyel yapısından payını alarak; teknolojik yönden ilkel, hantal ve geri kalmış özellikler taşımaktadır.

Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'nin diğer post Sovyet ülkelerle birlikte bağımsızlıkları gündeme geldiği zaman bu ülkelerin düşük gelir düzeyi ve kendi kendine yeterli olamayacağı iddia edilmiştir. Oysa bölge eski SSCB petrol rezervlerinin %32'sine, kömür rezervlerinin %30'una, doğal gaz rezervlerinin %50'sine sahip bulunmaktaydı. Bunun yanında SSCB bakırının %76'sını, civa ve bizmutun tamamını, çinkonun %86'sını, kromun %90'ını, uranyum ve nikelin %80'ini ve manganezin %50'sini karşılamıştır. Azerbaycan yıllık 15 milyon ton petrol üretmiş olması ve şu anda dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerden birisi konumunda bulunmasıdır. Bu rakamlar, 1991'in son çeyreğinden itibaren bağımsız olan bu cumhuriyetlerin, mevcut potansiyel kaynaklarını görebilme açısından yol gösterici olacaktır. (Dikkaya Mehmet, s.73-74)

Piyasa ekonomilerine geçiş, bazı ülkelerde, komşu ülkelere de yansıyan makroekonomik istikrarsızlıklar ve mali krizlerle karakterize olmuştur. 1990'lı yılların ortalarından bu yana, özellikle OA (Orta Avrupa) ülkelerinde, nispeten sıkı para politikalarına ve gevşek mali politikalara eğilim gözlenmiştir. Bu kombinasyonun işsizlikle birlikte büyümeye katkı sağladığı tahmin edilmektedir. Enflasyon baskılarını azaltmak için gerekli olan parasal politikaların sıkılaştırılması 1995 yılından bu yana OA ülkelerinde yüksek reel faiz oranlarına neden olmuştur. Yaşanan deneyimlere göre, yüksek reel faiz oranları sermaye yatırımlarını azaltma ve böylelikle de gereken yeni teknolojilerin ve üretim süreçlerinin benimsenmesini ve yeni faaliyetlerin geliştirilmesini yavaşlatma eğilimindedir. (Rutkowski Jan J. Vd, s.27)

4) Literatür

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasında yakın ilişkilerin olduğu çok eski dönemlerden beri bilinmektedir. Fakat dış ticaretin ekonomik kalkınmayı her zaman olumlu etkileyeceği konusunda bir görüş birliği oluşmamıştır. Smith, Ricardo, Michaley (1977), Feder (1982) gibi iktisatçılar dış ticareti kalkınmanın motoru olarak görürken, Prebisch, Myrdal, Singer gibi iktisatçılar dış ticaretin özellikle gelişmekte olan ekonomiler için geri bıraktırıcı etkilerinin olduğunu savunmaktadırlar. Günümüzde ülkeler ekonomik kalkınma yolunda dış ticaretle ilgili olarak iki türlü strateji izlemektedirler. Birincisi, ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi, ikincisi ise ihracata dayalı kalkınma stratejisidir. (Sezgin Şennur, s.184) Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini araştıran çalışmalarda ihracata dayalı büyüme hipotezi ve ithalata dayalı büyüme hipotezi sınırlanmaktadır. (Çeştepe Hamza vd., s.3)

Ekonomik büyüme ile ithalat arasındaki ilişkiler iki türlü olabilir. Birincisi, ekonomik büyümenin yol açtığı gelir artışı ile ithalat artışına yol açmasını içerir ve ekonomik büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini gerektirir. İkincisi ise, özellikle ithal edilen

sermaye ve yatırım mallarıyla, sermaye stokunun ve böylece ekonomik büyümenin artacağını savunan “ithalata dayalı büyüme hipotezi”dir. Ayrıca bu hipotez, ithalat yoluyla yurtiçi piyasalarda rekabetin ve daha kaliteli ara girdilere ulaşılması nedeniyle ekonomik büyümenin artacağı beklentileriyle de desteklenmektedir.

Ancak, klasik anlamda ithalat yurt dışına aktarılan bir gelir akımı olduğundan, GSYİH hesaplamalarında negatif olarak yer alır. İthalat aynı zamanda tasarrufları da azaltan bir kalem olduğundan, hem cari dönem hem de gelecek dönem büyümesini azaltabilir. Yani ithalattan büyümeye doğru negatif bir nedensellik ilişkisi de gözlenebilir. Ayrıca gelir artışı talep artışına yol açarak, ithalatı da artırabilir. Bu nedenle son olarak, “büyümeye dayalı ithalat” hipotezi de gözlenebilecek sonuçlardan biridir.

İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler de iki türlü olabilir. Birincisi, ihracatın ekonomik büyümenin motoru olduğunu iddia eden “ihracata dayalı büyüme hipotezi”dir ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisini ima etmektedir. Bu ilişkide ihracat artışı geliri, gelir artışı yurtiçi talebi ve yurtiçi talep artışı da ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme de ihracatı etkileyebilir. Ekonomik büyüme hızlandıran mekanizmasıyla ekonomideki yeni yatırımları ve dolayısıyla ihracatı artırabilir. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini vurgulayan bu ilişki, literatürde büyümeye dayalı ihracat hipotezi ile ifade edilmektedir. (Çeştepe Hamza vd., s.12)

Seyed Mohammad Alavinasab, (2014) İran’da 1976-2010 yılları boyunca ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. OLS, birim kök, Johansen eşbütünleşme analitik araçlar kullanılmıştır. Bu araştırmada bağımsız değişkenler olarak ihracat, enflasyon, reel değişim oranı kullanılmıştır. Sonuçlar ihracat, enflasyon, reel değişim oranı ve ekonomik büyüme arasında önemli ve pozitif ilişki olduğunu göstermiştir.

Muhammad Shahbaz vd. (2011) Pakistan’ın 1990-2008 yılları çeyreklik verilerle büyüme ve ihracat ilişkisi incelenmiştir. Bunun için Peron birim kök testi, ARDL ve ECM kısa dönem dinamikler için uygulanmıştır. Sonuçlar ihracat ekonomik büyüme ile pozitif ilişkilidir, ihracatın büyümeye yol açtığı hipotezi kabul edilmiştir.

Sarabpriya Ray’ın (2011) Hindistan için yaptığı çalışmada 1972-73 2010-11 yıllık veri periyodu kullanılarak ihracatın yol açtığı ekonomik büyüme hipotezi test edilmiştir. ADF birim kök testi, eşbütünleşme, nedensellik testi uygulamıştır. Hata düzeltme modelini kısa dönem dinamiklerini incelemek için kullanmıştır. Bu testlerin sonucunda ihracatın GSYİH üzerinde pozitif etkisinin varlığını tespit etmiştir.

Abou-Stait Fouad, (2005) 1977-2003 tarihleri arasında Mısır için ihracata dayalı büyümenin uygulanabilirliğini incelemiştir. Birim kök, eşbütünleşme, Granger nedensellik testi, VAR analizi ve IRF analizlerini uygulamıştır. Bu analizlerin sonucu ihracattaki şokların GS-YİH üzerinde önemli etkisi olduğunu tespit etmiş ve ihracata dayalı büyümeyi desteklemiştir.

Diğer taraftan Mısır için ihracat şoklarının sermaye artımı üzerinde düşük etkisi olduğunu göstererek ihracatla sermaye aktarımı arasındaki zayıf ilişkiyi desteklemiştir.

Ekanayeke E. M. (1999) gelişmekte olan sekiz Asya ülkesinde 1960-1997 arasında yıllık veriler kullanarak ihracat artışı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Ampirik çalışmalar sonucunda Hindistan, Endonezya, G.Kore, Pakistan, Filipinler, Sirilanka ve Tayland'da ihracat ile GSYİH arasında iki yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Malezya için de ihracatın yol açtığı büyüme olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Sirilanka dışındaki tüm ülkelerde ekonomik büyümeden ihracatın artması yönünde kısa dönem Granger nedenselliğine rastlanmıştır. Fakat ihracatın artmasından büyüme yönünde kısa dönem Granger nedenselliği olduğuna dair sağlam kanıt bulunamamıştır.

Serdar İspir vd. (2009) Türkiye Ekonomisinin GSYİH'sının 1989-2007 dönemine ait büyüme süreci üçer aylık frekanslar itibarıyla ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin daralma döneminden genişleme sürecine geçebilmesi olasılığını ihracat % 60'lar, ithalat da % 30'lar seviyesinde etkilemektedir. Türkiye'nin GSYİH'sı bir genişleme sürecinde iken bu sürecin devam etme olasılığına ihracatın %65-%69 düzeyinde; ithalatın ise %64-%66 düzeyinde katkı sağladığı söylenebilir.

Ezgi B. Yıldız ve Metin Berber çalışmalarında Türkiye'de 1989-2007 dönemi için ithalata dayalı büyüme hipotezini test etmişlerdir. Üçer aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada toplam ithalat, ara malı ithalatı, yatırım malı ithalatı ve reel GSYİH arasındaki ilişkiler eş tümleşme analizi ve hata düzeltme modeli ile incelenmektedir. Analiz sonuçları toplam ithalat ve aramalı ithalatından büyümeye yönelik nedensellik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yatırım malı ithalatı ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik söz konusudur. Çalışmadan elde edilen genel sonuç, incelenen dönemde "ithalata dayalı büyüme"nin varlığıdır.

Mine Yılmaz (2011) Türkiye için 1991Q1- 2007Q3 döneminde üçer aylık verilerle GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ithalat değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger Nedensellik analizi yardımıyla test edilmiştir. Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların zayıf da olsa ihracatı ve ithalatı takip ettiği, ancak doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik olmadığı bulunmuştur. Çalışmada ayrıca ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ve ithalattan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Burcu Özcan ve Oğuzhan Özçelebi (2013) Türkiye için 2005(1)-2011(11) dönemi boyunca Johansen eşbütünleşme metodu kullanılarak ihracat, ithalat, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Sonuçlar, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği yönünde kanıtlar sunmaktadır.

Okyay Uçan ve Esra Koçak, (2014) 1990-2011 yıllarında üçer aylık veriler kullanılarak ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için ekonometrik testler yapılmıştır. İhracat ve ithalat bağımsız değişken olarak seçilmiş, bu değişkenlerin büyümeyi ne yönde etkilediği incelenmiştir. Baz alınan dönem itibarıyla büyüme ve dış ticaret verileri arasında

uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Kısa dönemdeki sapmaların 7 dönem sonra uzun dönem dengesine ulaşacağı sonucuna ulaşılmıştır.

5) Uygulama

Panel veri analizi zaman boyutuna ait yatay kesit verilerinin kullanılmasıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemidir. Dolayısıyla bu analizin en önemli özelliği zaman serileri ile yatay kesit serilerini biraraya getirerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip bir veri setinin oluşturulmasına olanak tanımasıdır. Öncelikle, panel veri modellerinde yatay kesit ve zaman serisi verilerinin her ikisinin de yer almasına bağlı olarak, gözlem sayısının artmasının bir yandan serbestlik derecesinin artmasına diğer yandan da açıklayıcı değişkenler arasındaki yüksek derecede doğrusal ilişki bulunma olasılığının azalmasına neden olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Panel veri analizinin diğer regresyon modelleri olan yatay kesit ve zaman serisi ile karşılaştırıldığında diğer başka üstünlüklere de sahip olduğu görülmektedir. Baltagi'ye göre yatay kesit verilerine dayanan çalışma sonuçları yalnızca birimler arasındaki farklılıkları ortaya koyarken, panel veri kullanılarak yapılan çalışmalar hem birimler hem de bir birimde zaman içinde meydana gelen değişimleri gösterebilmektedir. Diğer yandan panel veri analizi yatay kesit ya da zaman serilerinden daha karmaşık davranış modellerinin kurulmasına ve test edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu üstünlük yalnızca zaman serisi veya yalnızca yatay kesit verileri kullanılarak yapılan çalışmalarda tahmin sonuçlarında önemli sapmalara yol açan dışlanan değişkenleri panel veri yönteminde sorun olmaktan çıkarmaktadır. Böylece panel veri analizi her bir sonuç için daha kesin, gerçekçi ve kapsamlı tahminlerin oluşmasını sağlamaktadır. Bu analizin bütün bu üstünlüklerinin yanı sıra en büyük ve önemli katkısı sayısal olarak ifade edilemeyen, gözlenemeyen ve açıkça ölçülemeyen faktörlerin etkilerinin de ölçülmesini sağlamasıdır. (Çalışkan Zafer, s. 124)

Bu çalışmada, geçiş ülkelerinden olan beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) için panel veri analizi kullanılarak 1990-2014 dönemine ait ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu kapsamda panel veri analizine ilişkin birim kök, eş-bütünleşme ve nedensellik testleri uygulanarak, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem etkisi araştırılmıştır. Kullanılan veriler World Bank veri tabanından elde edilmiştir ve veriler cari ABD doları cinsindendir. Uygulamada Eviews 8 paket program kullanılmıştır.

Çalışmamızda tahmin edilecek ekonometrik model aşağıdaki (1) denklemde gösterilmiştir;

$$GDP_t = a_t + b_1 EXP_t + u_t \quad (1)$$

GDP : Ekonomik Büyüme

EXP : İhracat

5.1) Birim Kök Testi ve Bulguların Değerlendirilmesi

Yapılan birim kök testleri sonucunda verilerin birinci dereceden durağan olduğu tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1: GDP Birim Kök Analizi

Method	Statistic I(0)	Prob I(0)	Statistic I(1)	Prob I(1)
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	6.37908	1.0000	-1.29515	0.0976
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	6.76464	1.0000	-2.78686	0.0027
ADF - Fisher Chi-square	0.09750	1.0000	26.1286	0.0036
PP - Fisher Chi-square	0.01036	1.0000	51.4016	0.0000

Tablo 2: EXP Birim Kök Analizi

Method	Statistic I(0)	Prob I(0)	Statistic I(1)	Prob I(1)
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	1.73063	0.9582	-3.43461	0.0003
Breitung t-stat	3.51301	0.9998	-0.06821	0.4728
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	3.03208	0.9988	-3.78424	0.0001
ADF - Fisher Chi-square	3.02531	0.9908	32.0227	0.0004
PP - Fisher Chi-square	3.59213	0.9639	75.7558	0.0000

Tablo 1 ve 2'den görüldüğü gibi seriler $I(0)$ düzeyde durağan değildir. Bu nedenle serilerin birincil farklarına bakılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ve ihracat serilerinin birincil farklarının $I(1)$ durağan olduğu görülmüştür.

5.2) Panel Eşbütünleşme Testi

Birim kökler araştırıldıktan sonra seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının araştırmak amacıyla çalışmamızda Pedroni Eşbütünleşme testi yöntemi kullanılmıştır. Pedroni 1997, 1999, 2000 ve 2004 yıllarında eşbütünleşme analizlerinde hetorejenliğe izin veren birkaç test önerisi ileri sürmüştür. Pedroni eşbütünleşme testi, eşbütünleşme vektöründeki heterojenliğe izin veren bir testtir. Bu test yalnızca dinamik ve sabit etkilerin panelin kesitleri arasında farklı olmasına izin vermesinin yanı sıra alternatif hipotez altında eşbütünsel vektörün kesitler arasında farklı olmasına da izin vermektedir. McCoskey ve Kao'nun yaklaşımlarından kesit varsayım trendi ve eşbütünselmenin olmadığı sıfır hipotezleri bağlamında farklılaşan Pedroni'nin yaklaşımında Pedroni testleri bazı olumlu özelliklere sahiptir. Pedroni testlerinin birden fazla açıklayıcı değişkene izin vermesi,

eşbütüleşme vektörünün panelin farklı kısımları boyunca çeşitlenmesi ve ayrıca kesit birimleri boyunca hataların heterojenliğine izin vermesi olumlu özellikleri olarak belirtilmektedir. (Yardımcıoğlu Fatih, s.36)

Seriler aynı dereceden $[I(1)]$ durağan oldukları için seriler arasında uzun dönemde karşılıklı ilişki olup olmadığını araştırmak için Pedroni ve Kao Eşbütüleşme testleri uygulanmıştır.

Tablo 3: Pedroni Panel Eşbütüleşme Testi

Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)

	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>	Weighted	
			<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Panel v-Statistic	16.47826	0.0000	3.602667	0.0002
Panel rho-Statistic	-6.190885	0.0000	-4.418159	0.0000
Panel PP-Statistic	-3.310763	0.0005	-3.699588	0.0001
Panel ADF-Statistic	-1.855444	0.0318	-3.583421	0.0002

Alternative hypothesis: individual AR coefs. (between-dimension)

	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Group rho-Statistic	-2.299497	0.0107
Group PP-Statistic	-2.926355	0.0017
Group ADF-Statistic	-1.986359	0.0235

Tablo 4: Kao Panel Eşbütüleşme Testi

	<u>t-Statistic</u>	<u>Prob.</u>
ADF	-1.400010	0.0808
Residual variance	2.37E+19	
HAC variance	3.09E+19	

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırdığımız Pedroni Eşbütüleşme Testine göre H_0 hipotezi (seriler arasında eşbütüleşme yoktur) reddedilmiştir. Test sonuçları %1 düzeyinde anlamlıdır. Kao eşbütüleşme testine göre H_0 hipotezi (seriler arasında eşbütüleşme yoktur) reddedilmiştir. Test sonuçları %10 düzeyinde anlamlıdır. Dolayısıyla alternatif hipotez olan H_1 (seriler arasında eşbütüleşme vardır) kabul edilmiştir. Bu testler sonucunda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerinin ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.

5.3) FMOLS ile Eşbütünleşme Katsayıları Bulguları

Uzun dönemli ilişkinin varlığı eşbütünleşme testi ile belirlendikten sonra eşbütünleşme vektörünün katsayıları Pedroni tarafından geliştirilen FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Square) yöntemi ile tahmin edilmiştir. FMOLS tahmin edicileri durağan olmayan panel veriler için kullanılmaktadır. (Dökmen Gökhan, s.3034) FMOLS yöntemi değişen varyans ve otokorelasyon gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaları düzeltir.

Tablo 5: Panel FMOLS

Ülkeler	Coefficient	t-Statistic
Azerbaycan	1.9*	28.78760
Kazakistan	2.2*	25.95850
Kırgızistan	2.0**	17.30678
Türkmenistan	1.3*	49.61953
Özbekistan	3.3*	14.64467

*, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel FMOLS test sonuçlarına göre ekonomik büyüme beklenildiği gibi %5 düzeyinde tüm ülkeler için anlamlıdır. Uzun dönemde ihracattaki artış ekonomik büyümeyi tüm ülkelerde pozitif şekilde etkiler. Örneğin ihracattaki 100 dolarlık bir artış uzun dönemde Azerbaycan'da 19 dolar ekonomik büyümeye katkısı vardır.

6) Sonuç

Geçiş ekonomilerinden olan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkelerinin geçişe uyum sağlamaları ve gelişme potansiyelini değerlendirilmiştir. İhracatta meydana gelen artışın GSYİH artışı sağlayacak önemli bir faktör olduğu iktisatçılar tarafından genel olarak kabul görmektedir. İhracat artışının ülke gelir potansiyelini artırması özellikle hızlandıran mekanizması denilen olgunun işlemlerini sağlamaktadır. Gelir düzeyi artan bireylerde ortaya çıkan talep artışı yeni yatırımlar ve üretim için uyarıcı etki yapmaktadır. Bu şekilde işlerlilik kazanan hızlandıran mekanizması ülkelerin büyümesine katkı sağlayacaktır. Büyüyen ülkelerde gelir artışına paralel olarak sosyo-kültürel yaşam standartlarında iyileşmeler olduğu tarih boyunca genelde görülen gelişmedir.

Çalışmamızda ele aldığımız Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkelerinde ihracatın büyüme üzerindeki etkisi test edilmiştir. Çalışmada kullanılan beş ülkeye ait ihracat ve büyüme serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı için yapılan panel birim kök testlerine göre birincil farklarında durağan oldukları görülmüştür. Sonrasında çalışmada test ettiğimiz ülkelerde 1990-2014 dönemi için ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri ve Pedroni FMOLS yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Seriler arasında uzun dönemli ilişki Pedroni

ve Kao eşbütünleşme testleriyle incelenmiş ve değişkenlerin uzun dönemli eşbütünleşme ilişkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu etkinin pozitif ve anlamlı bir etki olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan analizinde gösterdiği üzere Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkelerinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin varlığı bu ülkelerin daha yüksek büyüme seviyesi elde edebilmesi için önemli rol oynamaktadır. Özellikle bu ülkelerdeki zengin enerji kaynakları ve gelişme potansiyeli göz önüne alındığında bu pozitif ilişki daha da anlam kazanmaktadır. Dünya ülkeleriyle rekabette ve dünya ticaretinde ön sıralarda yer almak için bu ülkelerin ihracattan elde ettiği gelirleri artırması oldukça önemlidir. Bu sayede ulaşılacak yüksek büyüme oranları bu ülkeler için kalkınmanın ve refahın anahtarı niteliğinde olacaktır.

7) Kaynakça

- ABOU-STAIT Fouad, Are Exports the Engine of Economic Growth? An Application of Cointegration and Causality Analysis for Egypt, African Development Bank Economic Research Working Paper Series, N.76, July 2005
- ALAVİNASAB Seyed Mohammad, Export and Economic Growth: Evidence from Iran, International Journal of Economy, Management and Social Sciences, 3(1) January 2014, Pages: 33-36
- BAL Harun, İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.20, S.1, ss.87-104, 2011
- ÇALIŞKAN Zafer, OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi, Erciyes Ü. İİBF Dergisi, S.34, 2009
- ÇEŞTEPE Hamza, Ertuğrul Yıldırım, Melike Bayar, Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret: TO-DA YAMAMOTO Yaklaşımıyla Türkiye'den Nedensellik Kanıtları, Akdeniz İİBF Dergisi, S.27, ss.1-37, 2013
- EKANAYAKE, E.M., Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Co-integration and Error-Correction Models, Journal of Economic Development, V.24, N.2, December 1999
- DİKKAYA Mehmet, Orta Asya ve Kafkasya, Beta Yayınevi, 2009, İstanbul
- DÖKMEN Gökhan, Ahmet Aysu, Hükümet İstikrarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere İlişkin Ampirik Çalışma, Journal of Yaşar University, 2010
- GÜLER Esra, Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi, Doğuş Üniversitesi Dergisi, S.13, ss.52-68, 2012
- İSPİR Serdar, Bernur A. Ersoy, Mine Yılmaz, Türkiye'nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, C.24, S.1, 2009
- İŞCAN İsmail Hakkı, Yıldız Zeliha Hatipoğlu, Rusya'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve 2008 Küresel Krizi, International Conference on Eurasian Economies, 2010
- KOÇAK Emrah, Oktay Kızılkaya, Transition Economies and Selected Economies and Selected Countries Samples, Paper Presented at EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics, 17-19 June 2009, Turkey
- Manap Turkhan Ali Abdul, Nasim Shah Shirazi, Export and Economic Growth Nexus: The Case of Pakistan, The Pakistan Development Review, 43:4, Winter 2004
- NARİN, Müslüme, Çin Ekonomisindeki Büyümenin Dünya ve Türkiye Üzerine Etkileri, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/NAR%C4%B0N-M%C3%BCsl%C3%BCme-B%C3%9CY%C3%9CYEN-%C3%87%C4%B0N-EKONOM%C4%B0S%C4%B0NDE-ARTAN-ENERJ%C4%B0-TALEB%C4%B0-VE-D%C3%9CNYA-ENERJ%C4%B0-P%C4%B0YASASINA-ETK%C4%B0LER%C4%B0.pdf>, Erişim tarihi: 25.06.2015

- ÖZCAN Burcu, Oğuzhan Özçelebi, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?, Yönetim ve Ekonomi, C.20, S.1, 2013
- RAY Sarbapriya, A Causality Analysis on the Empirical Nexus Between Export and Economic Growth: Evidence from India, International Affairs and Global Strategy, V.1, 2011
- RUTKOWSKI Jan J., vd., İstihdam Olanaklarının Arttırılması Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği, The World Bank
- SEZGİN Şennur, Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.22, 2009
- SHAHBAZ Muhammad, vd, Exports Led Growth Hypothesis in Pakisyan: Further Evidence, Asian Economic and Financial Review, 1(3), 2011
- ŞENKAL Abdulkadir, Yaşar Bülbül, Kalkınma İktisadı ve Sosyal Yapılar Piyasa ve Sosyal Yapıların Çözünürlüğü, Çalışma ve Toplum, S.4, 2007
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Küresel Rekabetçilik Raporu 2014-2015, 28.01.2015, Ankara
- UÇAN Okyay, Esra Koçak, Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C.7, S.2, 2014
- YARDIMCIOĞLU Fatih, Ahmet Gülmez, Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, C.VIII, S.1, 2013
- YILDIZ Ezgi B., Metin Berber, İthalata Dayalı Büyüme: 1989-2007 Türkiye Örneği, Atatürk Ü.İİBF Dergisi 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı
- YILMAZER Mine, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Sosyal Bilimler, C.8, S.1, 2010